

Prawa człowieka w islamie. Poglądy M. Fethullaha Gülena

Edyta Stefania Dzwonkowska

luxaeterna@wp.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Magister teologii (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), specjalizacja: teologia moralna. Studiowała politologię na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie (Collegium Bobolanum). Doktorantka na kierunkach: religiologia (UKSW) oraz prawo (Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie). Autorka książki *Oskarżony o korupcję* (Warszawa 2012).

Szkic biograficzny

M. Fethullah Gülen jest tureckim przywódcą sufickim, uczonym, reformatorem społecznym. Uważa się, że dzięki jego nauczaniu powstał wśród muzułmanów ruch społeczeństwa obywatelskiego. Jego członkowie propagują ideały tolerancji i dialogu. Owocem działalności ruchu są powstające szkoły i uniwersytety (także poza Turcją) oraz kanały telewizyjne i liczne publikacje np. dzienniki.

M. Fethullah Gülen urodził się w 1941 roku we wschodniej Turcji. Jego edukacja obejmowała nauki religijne, jak również społeczne i fizyczne. Akbar Ahmed w *Przedmowie* do publikacji B. Jill Carroll wskazuje, iż M.F. Gülen „czierpie swoją inspirację w dużej mierze z nauczania i pism *maulany* Dżalal ad-Dina Rumiego i jego przestania służby Bogu oraz miłości posługi wzajemnej pomiędzy ludźmi”¹. Pisma Dżalal ad-Dina Rumiego i nauka z nich płynąca miała wielki wpływ na poglądy tureckiego uczonego. Dżalal ad-Din Rumi był intelektualni-

¹ B.J. Carroll, *Dialog cywilizacji. Muzułmańskie ideały Gülena a dyskurs humanistyczny*, tłum. J. Surdel, Warszawa 2010, s. 7.

stą znanym na Zachodzie jako *maulana* – pojęcie to tłumaczone jest jako „nasz mistrz”, „nasz przyjaciel”. Podkreślał on znaczenie rzeczywistości duchowej, świadomości, która próbuje pojąć, czym jest ponadmysłowość, uważał też, że doktryna czystej miłości mistycznej jest przeciwieństwem tego, czym dziś zajmują się filozofowie (krytyka filozofów i podkreślenie różnic między filozofią a mistycyzmem)².

Kazania i przemowy, które głosił F. Gülen w prowincji tureckiej Izmir, oscylowały wokół problematyki kwestii społecznych. Nauczał również poza granicami tej prowincji. Jego nauczanie przyciągało społeczność akademicką (choć nie posiada on formalnego wykształcenia akademickiego³), poruszał bowiem zarówno tematy religijne, jak i ekonomiczne, a także zajmował się kwestią edukacji i sprawiedliwości społecznej. W 1981 roku zrezygnował z obowiązków przypisanych wykładowcy, co jednak nie skutkowało zakończeniem nauczania. W dalszym ciągu wygłasza kazania i przedstawia swe poglądy na konferencjach, także w krajach Europy Zachodniej⁴.

Fethullah Gülen skupia się na kreowaniu wizji XXI wieku. Według niego wiek ten mógłby stać się czasem odnowy moralności i duchowości, gdyby wzajemne zrozumienie, tolerancja, dialog i promowanie wartości okazały się źródłem nowej cywilizacji. Aby ta wizja stała się realna, potrzeba m.in. odpowiedniej edukacji, którą nie tylko cechowałby wysoki poziom przekazywania wiedzy, ale również przekonywanie do wyboru drogi życiowej opartej o wartościowe idee, w tym poszanowanie praw ludzi oraz wyeliminowanie odwoływania się do przemocy. Wartości duchowe i religijne powinny być, zdaniem F. Gülena, wyrażane w sposób swobodny. Uczony opowiada się ponadto za systemem demokratycznym, jednakże zaznacza, iż wymaga on jeszcze zmian, społeczeństwo powinno zadbać o to, by instytucje demokratyczne ewoluowały⁵.

Działalność tureckiego myśliciela nakierowana jest na zaprowadzenie pokoju na świecie, oraz prowadzenie dialogu międzyreligijnego i międzykulturowego. Jego starania w tej sferze doceniają ludzie z całego świata, czego dowodem są m.in. nagrody, jakie otrzymuje za

² Zob. H. Corbin, *Historia filozofii muzułmańskiej*, Warszawa 2005, s. 259-262.

³ Zob. E. Sakowicz, *Dialog „kluczem do zamku”... M. Fethullaha Gülena „wizja” pedagogiki dialogu*, [w:] M. Lewicka, Cz. Łapicz (red.), *Dialog chrześcijańsko-muzułmański. Klucz do wspólnej przyszłości*, Toruń 2012, s. 103-116.

⁴ Zob. *Biografia Fethullaha Gülena*, [w:] <http://fgulen.com/pl/jego-dziela/817-w-kierunku-globalnej-cywilizacji-milosci-i-tolerancji/47262-biografia-fethullaha-gulena> [dostęp: 29.04.2015].

⁵ Zob. tamże.

działalność na rzecz pokoju, oraz powstawanie placówek oświatowych związanych z myślą gülenowską czy też organizacji *non-profit*.

Eugeniusz Sakowicz w artykule *Dialog „kluczem do zamku”...*⁶ nazywa F. Gülena propagatorem pedagogiki dialogu. Myślą centralną tej pedagogiki jest wychowanie do dialogu, a to oznacza przede wszystkim wychowanie do przebaczenia. Dlatego też pedagogikę dialogu można nazywać pedagogiką przebaczenia. Tak jak Bóg w swoim miłosierdziu przebacza, tak człowiek powinien oczyścić się z cierpienia i żądz zemsty i otworzyć swe serce, przebaczyć. Przebaczenie sobie i innym jest elementem niezbędnym, by móc zrozumieć otaczający świat. Poprzez pedagogikę dialogu promowana jest również tolerancja, którą rozumie się jako otwarcie na różne światopoglądy, różne systemy filozoficzne i religie, a także na ludzi niewierzących czy demokrację. Tolerancja prawidłowo rozumiana i praktykowana nie doprowadza do utraty własnej tożsamości, nie promuje zachowań niemoralnych i nie wiąże się z łamaniem prawa do poszanowania godności każdego człowieka. Do filarów dialogu, według tureckiego uczonego, należą: przebaczenie, tolerancja, miłość i współczucie. Ponadto, aby kształtować w ludziach postawę otwartą na dialog, należy obudzić w nich poczucie odpowiedzialności, nie tylko za siebie, ale i za innych ludzi. Pedagogika dialogu ma prowadzić do odnowy społeczeństwa. Społeczeństwo powinni tworzyć ludzie, którzy nieustannie pracują nad sobą, nad swoim myśleniem i wartościowaniem. Ludzi tych powinna cechować szlachetność, czystość, gorliwość i zdolność do podejmowania wyzwań współczesnego świata⁷.

F. Gülen publikuje wiele artykułów w czasopismach popularnych oraz dotyczących duchowości. Wydał kilkadziesiąt książek, np. *Prophet Muhammad: Aspects of His Life, Questions and Answers about Faith, Pearls of Wisdom*. Wiele z tych książek zostało przetłumaczone na różne języki (m.in. angielski, niemiecki, japoński i hiszpański).

Dziewiątego kwietnia 2015 roku Fethullah Gülen został laureatem nagrody Gandhi King Ikeda Peace Award 2015 – doceniono tym samym jego zaangażowanie w humanitaryzm. Nagroda jest niezwykle prestiżowa, przyznaje ją Międzynarodowa Katedra Martina Luthera Kinga przy Morehouse College. Wśród dotychczasowych laureatów tej pokojowej nagrody są m.in. Nelson Mandela, Rosa Parks i Andrew Young⁸.

⁶ Art. cyt.

⁷ Zob. E. Sakowicz, *Dialog „kluczem do zamku”...*, dz. cyt., s. 103-113.

⁸ Zob. *Fethullah Gülen laureatem pokojowej nagrody „Gandhi-King-Ikeda Peace Award 2015”*, [w:] <http://fgulen.com/pl/z-prasy/aktualnosci/48325-fethullah-gulen-laureatem-pokojowej-nagrody-gandhi-king-ikeda-peace-award-2015>

Prawa człowieka w islamie – ogólny zarys

Piotr Czachorowski, specjalista w dziedzinie praw człowieka⁹, w artykule *Prawa Człowieka w wybranych krajach arabskich. Teoria a rzeczywistość* przedstawił problematykę kierunku rozwoju praw człowieka w krajach arabskich. Według P. Czachorowskiego pierwsza istotna dyskusja w świecie arabskim dotycząca praw człowieka miała miejsce w XIX wieku. Podczas tej dyskusji wykreowane zostały dwie koncepcje dotyczące modelu funkcjonowania państwa, powiązane z ochroną praw człowieka:

1. Koncepcja „religijna” – czynnikiem nadrzędnym w państwie jest religia.
2. Koncepcja „modernistyczna” – ponad czynnikiem religijnym w zakresie funkcjonowania państwa są regulacje dotyczące państwowości, obywatelstwa, a także statusu mniejszości etnicznych i religijnych.

P. Czachorowski zauważa również, iż w okresie tzw. arabskiego Odrodzenia propagowano idee wolności, równości i braterstwa (idee te były hasłami przewodnimi w czasie rewolucji francuskiej). Prawa człowieka były rozumiane wówczas jako pewien element ewolucji na drodze historii, która swe źródło czerpała z różnych kultur. Istotne dla pojawienia się zmian w podejściu do praw człowieka jest uzyskanie przez państwa arabskie niepodległości. Autor artykułu podkreśla, że na prawa człowieka patrzono wtedy przez pryzmat politycznego uczestnictwa społeczeństwa, ocena i analiza rzeczywistości społecznej została zmarginalizowana. Rozwój społeczeństwa islamskiego został w tej sytuacji niejako zatrzymany, co skutkowało pojawieniem się potrzeby reformy moralnej i społecznej odnoszącej się do sfery politycznej. W XX wieku pojawiły się ugrupowania, które promowały równość między klasami społecznymi. Coraz częściej dyskutowano nad prawami człowieka, w tym prawem do wolności wyznania. Jednym z podstawowych powodów, które przyczyniły się do popularności poglądu, iż fundamentem porządku społecznego w społeczeństwie arabskim

[dostęp: 28.04.2015].

⁹ Inne artykuły Piotra Czachorowskiego z zakresu praw człowieka: *Ochrona praw człowieka w ramach systemu Rady Europy na przykładzie wolności zrzeszania się*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, nr 1-2, Gdańsk 2009; *Uniwersalność praw człowieka*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, nr 1, Gdańsk 2003; *Wojna z terroryzmem a przestrzeganie praw człowieka*, [w:] G. Piwnicki i in. (red.), *Państwa-regiony-świat w kształtującej się rzeczywistości globalnej*, Gdańsk 2009.

winien być Koran, była przegrana wojna z Izraelem. Próby odszukania przyczyn tej przegranej doprowadziły do dyskusji nad ochroną praw człowieka. Pojawiła się krytyka systemu wypracowanego przez Organizację Narodów Zjednoczonych¹⁰.

W 1990 roku przyjęto Kairską Deklarację Praw Człowieka. Według deklaracji źródłem praw człowieka jest prawo Boże (a nie ludzkie). Deklaracja Kairska nie ma mocy bezwzględnie obowiązującej. Większość krajów arabskich podpisało umowy międzynarodowe dotyczące praw człowieka (np. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych), a nawet wprowadziło specjalne zapisy do konstytucji. Jednak, jak podkreśla P. Czachorowski, w praktyce brak jest „skutecznego mechanizmu implementacyjnego i odpowiednich sankcji prawnych”¹¹. W 1994 roku Liga Państw Arabskich przyjęła Arabską Kartę Praw Człowieka, choć w 2006 roku nie została ona jeszcze ratyfikowana. W 2004 roku stworzono zrewidowaną Arabską Kartę Praw Człowieka. W Karcie tej zakazano m.in. niewolnictwa i handlu ludźmi, ponadto pojawił się artykuł dotyczący równości kobiet i mężczyzn. Karta nadal jednak nie została ratyfikowana. Problematyką praw człowieka zajmują się liczne organizacje pozarządowe, w tym Kairski Instytut ds. Studiów Praw Człowieka. W 1999 roku w Casablance odbyła się Pierwsza Międzynarodowa Konferencja Arabskiego Ruchu na Rzecz Praw Człowieka, której owocem jest Deklaracja z Casablanki uznająca powszechność praw człowieka. Istotnymi tematami poruszonymi na konferencji były prawa kobiet, w szczególności podkreślany był problem dyskryminacji kobiet, a także prawa dzieci, zwrócono uwagę na problem pracy dzieci oraz ich rolę w działaniach wojennych.

P. Czachorowski wskazuje, iż w odniesieniu do problematyki praw człowieka ugrupowania islamskie można podzielić na trzy grupy:

- ugrupowania częściowo otwarte na demokrację, dostrzegają relacje między prawami człowieka, demokracją i mądrością i moralnością płynącą z nauk islamu;
- ugrupowania, według których prawdy i normy płynące z nauk islamu mają większe znaczenie od prawa międzynarodowego, w tym praw człowieka zawartych w prawie międzynarodowym;

¹⁰ Zob. P. Czachorowski, *Prawa człowieka w wybranych krajach arabskich*, [w:] M.J. Malinowski, R. Ożarowski (red.), *Współczesne problemy świata islamu*, Gdańsk 2007, s. 95-110.

¹¹ Tamże, s. 99.

- ugrupowania, których członkowie zdecydowanie sprzeciwiają się systemowi demokratycznemu, prawu międzynarodowemu, a więc i prawom człowieka, które są ich elementem, często opowiadają się za stosowaniem przemocy¹².

Z zupełnie innej perspektywy do tematu praw człowieka w islamie podchodzi Seyyed Hssein Nasr¹³. Zgodnie z mądrością płynącą z nauk islamu, jak twierdzi, najistotniejsza dla człowieka jest jego relacja z Bogiem, to ona daje początek i podtrzymuje w istnieniu wszelkie ludzkie prawa i obowiązki. Człowiek jako sługa Boga, winien być mu bezwzględnie posłuszny. Zadaniem człowieka jest realizacja Bożej woli. Jednakże każdy człowiek posiada wolną wolę i może odwrócić się od Boga i przestać być jego sługą. Bycie sługą przejawia się przede wszystkim w oddawaniu czci Bogu. Obowiązki, jakie posiadają istoty ludzkie, są ściśle powiązane z pojęciem odpowiedzialności, a ta z kolei jest naszą odpowiedzią Bogu na pytanie i wezwanie dotyczące bycia Jego sługą. W islamie obowiązki wyprzedzają prawa, prawa bowiem wywodzą się z obowiązków. Obowiązki należy rozumieć nie tylko jako obowiązki wobec człowieka, ale także i wobec Boga oraz jego całego stworzenia. Jesteśmy również odpowiedzialni wobec nas samych – człowiek powinien dbać o swą duszę i ciało, które powinien utrzymywać w zdrowiu (ciało człowieka należy do Boga). Istnieją też obowiązki i odpowiedzialność wobec rodziny, społeczeństwa, zwierząt, roślin i nieożywionych sił natury. Jeżeli jednak człowiek nie wypełnia swych obowiązków, czy traci on również swe prawa? Skoro prawa wypływają z obowiązków, odpowiedź powinna brzmieć: tak. Jednakże, jak podkreśla Seyyed Hssein Nasr, osoby, które swych obowiązków nie wypełniają, mimo wszystko powinny być chronione, ponieważ dopóki taka osoba żyje, zawsze może wrócić do Boga, stać się jego sługą i zacząć wypełniać swe obowiązki¹⁴.

S.H. Nasr przypomina również, iż w języku arabskim „prawa” określane są terminem *hakk*. *Hakk* to jedno z imion Boga, Koran, prawda, obowiązek, prawo, roszczenie oraz sprawiedliwość; *hakk* jest również tym, dzięki czemu dana rzecz staje się prawdziwa. Prawa posiadają wszystkie stworzenia. Prawa człowieka zaś są ściśle powiązane z jego obowiązkami, które powinien wypełniać jako sługa Boży. Czło-

¹² Zob. tamże, s. 95-110.

¹³ Seyyed Hssein Nasr – irański profesor zajmujący się islamem, filozof, autor licznych publikacji np. *Idee i wartości islamu*, 1966; *Islamic Life and Thought*, 1981; *Islamic Art and Spirituality*, 1986; *Islam in the Modern World*, 2012.

¹⁴ Zob. S.H. Nasr, *Istota islamu. Trwałe wartości dla ludzkości*, Warszawa 2010, s. 230-235.

wiek ma prawo dążyć do zbawienia duszy. Człowiek ma ponadto prawo do wolności sumienia, jeśli chodzi o wybór religii. Seyyed Hssein Nasr podkreśla, iż „prawo muzułmańskie gwarantuje także niemuzułmanom praktykowanie ich religii, chyba że jest to pseudoreligia bądź kult”¹⁵. Człowiek ma prawo do życia, posiadania własności, prawo do wyboru drogi życia (prawo to dotyczy takich sfer, jak wybór współmałżonka, miejsca zamieszkania czy profesji). Jednakże prawa te mogą zostać człowiekowi odebrane przez społeczeństwo, a dzieje się tak, gdy człowiek popełnia zbrodnię. Prawa dane człowiekowi zawsze powinny być nakierowane na prowadzenie dobrego życia, a skoro człowiek posiada skłonność do zła, jego prawa powiązane są również z zakazami. Podkreślenia wymaga również fakt, iż „różne kultury i cywilizacje, w tym muzułmańska, rozumieją prawa człowieka odmiennie, odwołując się do swojej interpretacji tego, co to znaczy być człowiekiem”¹⁶.

Istotną kwestią jest to, że w sferze praw w świecie arabskim fundamentalną zasadą jest wyższość praw Boga nad prawami człowieka. Przyjęte jest, iż w celu zapobieżenia obrażeniu religii prawa jednostki mogą zostać umniejszone (np. prawo do wolności słowa). Seyyed Hssein Nasr wskazuje również, że problem praw człowieka wykorzystywany jest często jako instrument prowadzenia polityki przez państwa zachodnie. Ma to negatywny wpływ na dyskusję dotyczącą praw człowieka, prowadzoną między światem Zachodu a światem arabskim. Prawa człowieka powinny oparte być na miłości i pokorze, a fundamentem walki o zachowywanie godności ludzi na świecie powinna być szczerłość i dobra intencja¹⁷.

Kwestią wymagającą dyskusji w świecie arabskim jest określenie praw ludzi, którzy nie wierzą w Boga, ludzi, którzy poprzez swą niewiarę nie wierzą w obowiązki wynikające z relacji człowiek-Bóg, i ich nie wypełniają. Zdaniem irańskiego uczonego muzułmanie powinni

„znaleźć drogę do ochrony ich praw zgodnie z systemem sądowniczym, tak jak w przypadku tych niemuzułmanów o niereligijnych przekonaniach, którym przyszło żyć na ziemiach muzułmańskich”¹⁸.

Istotne jest zrozumienie, iż pojmowanie praw człowieka różni się w zależności od światopoglądu, w szczególności od pojmowania, kim jest istota ludzka. Nie ma więc charakteru uniwersalnego. Muzuł-

¹⁵ Tamże, s. 237.

¹⁶ Tamże, s. 240, 241.

¹⁷ Zob. tamże, s. 235-243.

¹⁸ Tamże, s. 253.

manie powinni głosić, iż najważniejszym prawem człowieka jest prawo do bycia sługą Bożym, święte prawa są podstawą moralności społecznej, obowiązkiem zaś jest realizacja praw danych przez Boga oraz szacunek wobec praw innych ludzi¹⁹.

W celu zrozumienia podejścia muzułmanów do praw człowieka należy także podjąć próbę rozumienia przez nich prawa w ogóle. Stanisław Wit Witkowski przedstawia kilka elementów prawa muzułmańskiego, które odróżniają je od systemów prawnych Europy. Podstawową różnicą jest pochodzenie prawa. Systemy prawne obowiązujące w krajach europejskich tworzone są przez wyznaczone w tym celu organy państwowe, natomiast muzułmanie uważają, iż ich prawo pochodzi od Boga. Prawem muzułmańskim objęte są wszystkie sfery życia człowieka; ponadto prawo to dotyczy trzech obszarów: relacji między ludźmi, relacji między człowiekiem a Bogiem oraz działalności Boga. Relacje między ludźmi dzielą się na dwie sfery: publiczną i prywatną. Relacja między człowiekiem a Bogiem natomiast opiera się na tym, iż ludzie są Bożymi sługami i to Bóg określa granice postępowania oraz zakazuje człowiekowi pewnych czynów. Obszar działalności Boga przejawia się w Jego sądzie, które jest doskonałe. S. Wit Witkowski wskazuje, że np. prawo polskie zajmuje się jedynie pierwszym obszarem, czyli relacjami między ludźmi. Wedle nauki islamu człowiek interpretuje i wyjaśnia prawo, a tworzyć je może jedynie opierając się na tym, co niezmiennie, co niesprzeczne z Koranem i sunną, a ponadto – zgadza się z wolą Allaha. W świetle tak pojmowanego prawa: „to ludzie są dla prawa muzułmańskiego, a nie prawo dla ludzi. Prawo to jako dar Boży jest doskonałe i właśnie do tej doskonałości powinien dążyć każdy człowiek”²⁰.

Tomasz Stefaniuk²¹ rozpatruje problematykę islamu i demokracji. Dowodzi, że zauważalny w dyskusjach jest pogląd, iż pomiędzy islamem a demokracją istnieje poważny konflikt. Pogląd ten, zdaniem T. Stefaniuka, nie opiera się na solidnych przesłankach. Uzasad-

¹⁹ Zob. tamże, s. 250-256.

²⁰ S. Wit Witkowski, *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego. Wybrane instytucje*, Warszawa 2009, s. 17. W książce tej przedstawione zostały wybrane zasady szariatu.

²¹ Do problematyki badawczej, którą zajmuje się T. Stefaniuk należą badania nad islamem, historia filozofii i nauki muzułmańskiej oraz historia filozofii nowożytnej. Jest autorem publikacji z dziedziny islamu np. *Filozofia islamska – kreacjonizm czy emanacjonizm?*, [w:] P. Jaroszyński, P. Tarasiewicz (red.), *Ewolucjonizm czy kreacjonizm. Przyszłość cywilizacji Zachodu*, Lublin 2008; *Idee pokoju i demokracji w tradycji islamskiej*, [w:] M. Szyszkowska (red.), *Pokój i demokracja*, Warszawa 2009; *Al-Kindi i początki filozofii w świecie islamu*, Lublin 2013.

niając zajęte stanowisko, T. Stefaniuk wymienił kilka elementów demokratycznych, które zawiera islam. Są to m.in.:

instytucja *szury* (konsultowanie się w bardzo istotnych sprawach publicznych);

idżtihad (niezależna opinia odnośnie do interpretacji zasad szari'atu);

mediacja (pokojowy sposób zażegnania konfliktów i tworzenia sojuszy);

obowiązywanie praw człowieka²².

Formułowanie i przestrzeganie praw człowieka jest więc elementem demokratycznym w islamie. Islamska Deklaracja Praw człowieka broni takich praw, jak prawo do życia, do wolności czy do własności. Postanowienia tej deklaracji nie są jednak identyczne jak zapisy znajdujące się w Deklaracji Praw Człowieka przyjętej przez Organizację Narodów Zjednoczonych. T. Stefaniuk podkreśla, że islam nie stoi w opozycji i nie sprzeciwia się demokracji. Islam jest po prostu odrębnym systemem państwa i prawa, którego nie można oddzielić od systemu religijnego²³.

Fethullah Gülen o prawach człowieka

Fethullah Gülen, podejmując tematykę praw człowieka podkreśla, że według nauki islamu ludzie rodzą się wolni i są równi w zakresie swoich praw oraz wartości. Wśród podstawowych praw człowieka wymienia wolność myśli, wolność wyrażania opinii i wolność sumienia. Islam uznaje te prawa, stwierdza, że przysługują one każdemu. Uczony zauważa, że rozwój praw człowieka jest procesem długotrwałym. W czasie tego rozwoju na całym świecie pojawiały się liczne błędy dotyczące m.in. definicji i pojęć. Próby poprawiania definicji rodziły czasem nawet więcej błędów niż wersje pierwotne. Podejmowane były też działania na rzecz praw człowieka, zdaniem myśliciela – nieprawidłowe. Jednakże uczony przyjmuje stanowisko, iż nauka islamu doprowadziła do kompleksowego zdefiniowania praw człowieka. Każdy człowiek może zapoznać się z prawami człowieka studiując Koran – zostały one tam niezwykle jasno ustalone (z Koranu wy-

²² Zob. T. Stefaniuk, *Islam, zachód, wartości*, [w:] K. Górak-Sosnowska i in. (red.), *Islam i obywatelskość w Europie*, Warszawa 2006, s. 48-63.

²³ Zob. tamże, s. 57-61.

nika, że stosowanie się do tych praw jest koniecznością); każdy powinien też zaznajomić się z praktyką proroka. Według F. Gülena wiedza o prawach człowieka zawarta w nauce islamu pozbawiona jest jakichkolwiek błędów²⁴.

F. Gülen tłumaczy, że według islamu wszystkie prawa są efektem Bożej woli i stanowią błogosławieństwo, którym Bóg nas obdarował. Ponieważ są otrzymanym przez człowieka darem od Boga, nie można ani ich nabyć, ani sprzedać. Istotą zrozumienia praw człowieka jest uświadomienie sobie, że są częścią ludzkiej natury, błogosławieństwem, że należy je chronić. Według F. Gülena na temat praw człowieka nie mogą się wypowiadać osoby, które w Boga nie wierzą, czy też nie uznają Jego posłańców i nie szanują prawdy, traktują innych jak ignorantów, są zaślepieni, podążają drogą konfliktu i dialektyki konfliktowej, którą posługują się zazwyczaj z powodu swej bezsilności. Ludzie w ten sposób postępujący działają przeciwko prawdzie²⁵.

Muzułmanie dysponują prawdziwą mądrością dotyczącą praw człowieka. F. Gülen uzasadnia tę tezę wyjaśniając, iż to właśnie muzulmanie posiadając mocną wiarę w Boga oraz przekonanie o wyższości rządów prawa i służąc Bogu mają zdolność umożliwiającą prawidłowe postrzeganie praw człowieka. Muzułmanie są świadomi granicy istniejącej między posłuszeństwem a nieposłuszeństwem – dzięki uczciwości i świadomości kształtowanej przez Boga czynią to, co zostało nakazane. Już w czasach proroka przyjmowaniu wszelkich nakazów towarzyszyło zadowolenie, że jego słowa wprowadzane były w życie²⁶.

Wspomnieć należy również o poglądzie F. Gülena na istotę ludzką. Myśliciel twierdzi, że człowiek ma wartość większą nawet od aniołów i zwierząt, że jest zdolny do wyjaśnienia tajemnic wszechświata, co więcej, sam jest centrum i sensem wszechświata i otrzymał możliwość poznania i zrozumienia reszty Bożego stworzenia. F. Gülen uważa, iż „islam wypracował najwyższą koncepcję powszechnych praw człowieka i że tej koncepcji nie przewyższa żadna inna religia i system”²⁷.

Ponadto F. Gülen twierdzi, że prawa jednostki nie mogą być poświęcane dla dobra społeczeństwa, a nawet że prawa społeczne powinny zależeć od praw indywidualnych. Uczony turecki podkreśla znaczenie prawa do życia (Bóg nam je darował, tylko Bóg może nam je

²⁴ Zob. F. Gülen, *Prawda, prawa i jeszcze więcej*, [w:] <http://fgulen.com/pl/jego-dziela/330-najnowsze-artykuly/32754-prawda-prawa-i-jeszcze-wiecej> [dostęp: 28.04.2015].

²⁵ Zob. tamże.

²⁶ Zob. tamże.

²⁷ Tamże, B.J. Carroll, *Dialog cywilizacji...*, dz. cyt., s. 24.

odebrać). Islam, zdaniem F. Gülena, odrzuca wszelkie formy dyskryminacji (opartej na różnych kryteriach)²⁸.

F. Gülen zajmując się tematyką związaną z istotą ludzką i prawami, jakie jej przysługują, podkreśla istnienie takich praw człowieka, jak np. prawo do szacunku i ochrony, nietykalności cielesnej, prawo do wyboru własnej drogi życiowej, prawo do wolności wyznania, myśli i wypowiedzi, a także prawo do własności prywatnej, edukacji i swobody zawierania małżeństw oraz posiadania dzieci. Uczony ponadto wskazuje, iż człowieczeństwo jest darem, dlatego też ludziom należy się ochrona, ich bezpieczeństwo powinno się zapewniać, a zakazane powinny być czyny, które ludziom szkodzą. Według F. Gülena istotą islamu jest humanizm, który tłumaczy jako doktrynę miłości i człowieczeństwa. Miłość ta przejawia się poprzez wspieranie świata i służenie mu. Doktryna humanizmu może być jednak źle rozumiana i interpretowana. Przykładem postępowania wedle źle interpretowanej doktryny humanizmu jest kierowanie się miłosierdziem wobec morderców ludzi niewinnych lub niszczenie jedności i pomyślności kraju²⁹.

B.J. Carroll w rozdziale drugim swojej książki *Dialog cywilizacji. Muzułmańskie ideały Gülena a dyskurs humanistyczny* przedstawia poglądy Johna Stuarta Milla i F. Gülena odnoszące się do wolności, przede wszystkim – wolności myśli. Jako że niniejszy artykuł poświęcony jest prawom człowieka w islamie, zaprezentowane zostaną jedynie poglądy tureckiego uczonego, bez porównywania ich z poglądami J.S. Milla (jak to ma miejsce w publikacji B.J. Carroll).

Problematyka prawa do wolności myśli jest niezwykle istotna z perspektywy całej mądrości i nauki przekazywanej przez tureckiego uczonego. U podstaw jego pozytywnego nastawienia do tolerancji, a także poglądu, iż między demokracją a islamem nie ma konfliktu, leży m.in. prawo do wolności myśli, dyskusji i wyboru. F. Gülen propaguje wizję społeczeństwa, na którego czele stałyby osoby doskonałe zarówno w sferze duchowej, moralnej, jak i intelektualnej, obdarzone ponadto zdolnością do swobodnego myślenia. Doskonałe osoby stojące na czele społeczeństwa w gülenowskiej wizji odnosiłyby się z szacunkiem do wolności myśli. F. Gülen wielokrotnie podkreśla, jak istotna jest wolność myśli, będąca według niego wartością centralną człowieczeństwa, bez której człowiek w ogóle nie mógłby osiągnąć i realizować swego człowieczeństwa. Wolność myśli jest ważnym elemen-

²⁸ Zob. M.F. Gülen, *Eseje-Perspektywy-Opinie*, tłum. J. Surdel, Somerset 2007, s. 33-37.

²⁹ Zob. B.J. Carroll, *Dialog cywilizacji...*, dz. cyt., s. 22-25; M.F. Gülen, *Eseje-Perspektywy-Opinie*, dz. cyt., s. 33-37.

tem nie tylko rozwoju człowieka jako jednostki, ale w ogóle całego społeczeństwa. To dzięki wolności myśli na świecie zachodzi postęp i możliwe są wszelkie reformy. Turecki myśliciel wspomina często historię Turcji, a zwłaszcza czasy, gdy na skutek cenzury i rozpowszechnianej przez państwo ideologii prawo do wolności myśli było znacząco ograniczane. F. Gülen podkreśla, że bez prawa do wolności myśli państwo i społeczeństwo upada, natomiast gdy prawo to jest przestrzegane, gdy w społeczeństwie funkcjonuje swoboda myślenia, społeczeństwo się rozwija. Zdaniem uczonego bez wolności myśli nigdy nie będzie istnieć żadna wielka cywilizacja³⁰.

F. Gülen podkreśla, że myślą się ci, którzy twierdzą, iż islam neguje prawa człowieka. Dowodzi, że islam dowartościowuje ludzkość, a dzięki nauce płynącej z islamu człowiek może pojąć, iż ziemskie dobra wykorzystywane w prawidłowy sposób są dla człowieka ważne i pożyteczne. Ponieważ, jak uważa Gülen, islam uwypukla godność i wartość człowieka, dlatego też prawa człowieka są w tej religii istotnym elementem³¹.

W artykule dotyczącym islamu i demokracji F. Gülen przedstawia podstawowe wartości islamu wpisane w kilka następujących zasad i norm:³²

1. Moc tkwi w prawdzie oraz w odrzuceniu powszechnej idei, zgodnie z którą prawda opiera się na władzy.
2. Praworządność i sprawiedliwość są niezbędne.
3. Wolność wyznania, prawo do życia, własność prywatna, prokreacja, zdrowie fizyczne i psychiczne nie mogą być naruszane.
4. Prywatność i nienaruszalność życia jednostki muszą być utrzymane.
5. Nikt nie może być skazany za przestępstwo bez przedstawienia mu dowodu ani też nie może zostać oskarżony i ukarany za cudze czyny.
6. Niezbędny jest system doradztwa administracyjnego.

³⁰ Zob. B.J. Carroll, *Dialog cywilizacji...*, dz. cyt., s. 28-39.

³¹ Zob. F. Gülen, *Prawa człowieka w islamie*, [w:] <http://fgulen.com/pl/jego-dziela/817-w-kierunku-globalnej-cywilizacji-milosci-i-tolerancji/36773-prawa-czlowieka-w-islamie> [dostęp: 28.04.2015].

³² Zob. F. Gülen, *Podejście porównawcze do islamu i demokracji*, [w:] <http://fgulen.com/pl/jego-dziela/817-w-kierunku-globalnej-cywilizacji-milosci-i-tolerancji/37128-podejscie-porownawcze-do-islam-u-i-demokracji> [dostęp: 29.04.2015].

Powyższe idee bliskie są lub tożsame z ideami związanymi z systemem demokratycznym. Turecki uczony zaznacza, że islam ukierunkowany jest na tworzenie społeczeństwa cechującego się szlachetnością. Aby zbudować taki typ społeczeństwa, nie można postęgiwać się ani siłą, ani wrogością, niezbędne jest natomiast odpowiednie prawo. Relacje w tym społeczeństwie muszą zostać oparte na wierze, miłości, szacunku i zrozumieniu. Konflikty i dążenie do korzyści prywatnej powinny zostać wyeliminowane. Turecki uczony twierdzi, że islamskie idee i wartości mogą przyczynić się do rozwoju demokracji i doprowadzić ją do doskonałości³³.

Fethullah Gülen wierzy w siłę ideałów i wartości, na jakich islam jest zbudowany i jakie islam promuje. Turecki uczony w swoich artykułach niejednokrotnie pokazuje, że prawdziwe rozumienie praw człowieka posiadają właśnie muzułmanie. Każdy człowiek może się z tym rozumieniem praw człowieka zaznajomić poprzez studiowanie Koranu. Co więcej, prawa człowieka są elementem demokratycznym w islamie i demokracja, aby ewoluować i się doskonalić, powinna czerpać naukę z islamu.

Niektórzy uczeni zajmujący się islamem nie podzielają tych poglądów bądź też podchodzą do nich z ostrożnością. Prowadząc rozważania dotyczące praw człowieka w islamie, a także elementów demokratycznych, które w nim występują bądź nie, zawsze należy próbować zachować obiektywizm. Dlatego też na zakończenie zaprezentowane zostaną poglądy Romana Bäckera, który temat islamu rozpatruje poprzez pryzmat systemu totalitarnego. Twierdzi on, iż każda religia monoteistyczna, także islam, narażona jest na totalitarną transformację. R. Bäcker przedstawia kilka elementów szariatu, które są na taką totalitarną transformację narażone. Brak w prawie islamu praw dla bytów ponadjednostkowych, nie mogą istnieć podmioty prawne nie będące osobami fizycznymi, nie można dokonywać zmian instytucjonalnych, zablokowane są podstawowe mechanizmy gospodarki rynkowej. Zdaniem R. Bäckera

„osoba ludzka jest traktowana nie jako podmiot praw, ale jako jednostka zobowiązana do odpowiednich zachowań, postaw i czynów wobec swojej gminy, a przede wszystkim wobec Boga”³⁴.

³³ Zob. tamże.

³⁴ R. Bäcker, *Islam: między fundamentalizmem a totalitaryzmem*, [w:] tenże, S. Kitab (red.), *Islam a świat*, Toruń 2003, s. 89.

Ma to blokować uznanie praw człowieka. Kwestią niezwykle problematyczną jest również podejście islamu do osób, które od wiary muzułmańskiej odstąpiły. Odstąpienie od wiary jest bowiem uznawane za zdradę interesu publicznego. Zgodnie z fatwą dotyczącą traktowania apostatów nie każdy apostata powinien być stracony, jednak jeżeli jego postępowanie będzie szkodziło Allahowi i Prorokowi, co będzie skutkowało demoralizacją społeczeństwa, wówczas egzekucja apostaty nie jest rozumiana jako zamach na wolność. To odstępcą od wiary, podejmując się otwarcie czynów, które tworzą we wspólnocie podziały, szkodzi Allahowi, narusza prawa innych³⁵.

Czy islam przyczyni się do ewolucji demokracji poprzez m.in. przekazanie mądrości dotyczącej praw człowieka, tak jak prezentuje nam to w swojej wizji Fethullah Gülen? Pytanie to póki co pozostaje bez odpowiedzi, jednak z pewnością budowanie pokoju i rozwój społeczeństwa będą możliwe, gdy prowadzony będzie dialog zarówno międzykulturowy, jak i międzyreligijny, oparty o filary-wartości, które F. Gülen propaguje, czyli: przebaczenie, tolerancję, miłość i współczucie, a także promowane będą uniwersalne prawa człowieka, w tym prawo do wolności myślenia i wyznania.

EDYTA STEFANIA DZWONKOWSKA

Prawa człowieka w islamie. Poglądy M. Fethullaha Gülena

Streszczenie

W artykule poruszono kwestię dotyczącą praw człowieka w islamie, ze szczególnym uwzględnieniem poglądów M. Fethullaha Gülena, sufickiego przywódcy, uczonego i reformatora społecznego. Na wstępie krótko przedstawiono jego biografię. Następnie zarysowano różne koncepcje rozumienia praw człowieka w islamie i ich znaczenia dla demokracji. Uwypuklono fakt, że w świecie arabskim fundamentalną zasadą jest wyższość praw Boga nad prawami człowieka oraz przedstawiono relację między prawami a obowiązkami jednostki. Następnie zaprezentowano naukę Fethullaha Gülena dotyczącą praw człowieka, w tym prawa do wolności myśli, która według niego jest fundamentem rozwoju zarówno jednostki, jak i całego społeczeństwa.

³⁵ Zob. tamże, s. 87-91.

Według tureckiego uczonego prawdziwe rozumienie praw człowieka posiadają właśnie muzułmanie.

Słowa kluczowe: islam, prawa człowieka, Fethullah Gülen, demokracja, wolność myśli.

EDYTA STEFANIA DZWONKOWSKA

Human rights in Islam. The views of M. Fethullah Gülen

Abstract

The article addresses the issue of human rights in Islam, with particular emphasis on the views of M. Fethullah Gülen, the Sufi leader, scholar and social reformer. At the beginning, his biography is briefly presented. Then various concepts of understanding of human rights in Islam and their importance for democracy are outlined. The article highlights the fact that in the Arab world there is a fundamental principle of the supremacy of the law of God over human rights and it shows the relationship between rights and responsibilities of the individual. Then the article presents the views of Fethullah Gülen on human rights, including the right to freedom of thought, which according to him, is the foundation for the development of both the individual and the society as a whole. According to the Turkish scholar, the Muslims have the real understanding of human rights.

Keywords: Islam, human rights, Fethullah Gülen, democracy, freedom of thought.